

ВИВЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 – 2024 РР.) У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ ТА ЗНО/НМТ

Турченко Г. Ф.

*доктор історичних наук,
професор кафедри давньої і нової історії України
та методики навчання історії
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-5020-6152
galina_turchenko@ukr.net*

Тоцька С. І.

*викладач кафедри давньої і нової історії України
та методики навчання історії
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-8229-1360
fox1023456789@gmail.com*

Ключові слова: *шкільний курс історії, програми, методичні рекомендації, Революція гідності, російсько-українська війна (2014–2024 рр.).*

Викладання тем Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) у школі є актуальним та вимагає якісної кваліфікаційної підготовки вчителя. Педагогічні працівники можуть користуватися різноманітними платформами, інформаційними ресурсами та інтерактивами для урізноманітнення навчального процесу. Авторами розглядаються питання формування патріотичних цінностей та морально-етичних орієнтирів школярів. У статті запропоновано приклади сучасних джерел, інтерактивних методів викладання та способів адаптації складної інформації для учнів середньої та старшої школи. Висвітлено роль учителя історії у формуванні історичної пам'яті та громадянської позиції молоді в умовах війни.

Для розуміння особливостей викладання тем «Революція гідності» та «Російсько-українська війна» у шкільному курсі історії та ЗНО/НМТ авторами проаналізовано інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання історії у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році; інформаційно-методичні матеріали, розроблені Міністерством освіти та науки України й Українським інститутом національної пам'яті; навчальну програму з історії України для 11-х класів (затверджена та грифувана Міністерством освіти і науки України від 3 серпня 2022 р., Наказ № 698); навчальну програму «Історія: Україна і світ» (Інтегрований курс) для 11-х класів (затверджена та грифувана Міністерством освіти і науки України від 3 серпня 2022 р., Наказ № 698); програму зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з історії України, здобутих на основі повної загальної середньої освіти (затверджено Наказом Міністерства освіти та науки України від 26.06.2018 № 696). Проаналізовано висвітлення тем Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) у підручниках з історії України для 11-го класу таких авторів, як: Н. Сорочинська та О. Гісем; В. Даниленко та М. Смольницька; В. Власова та С. Кульчицький; Г. Хлібовська, О. Наумчук, М. Крижановська, І. Гирич та І. Бурнейко; О. Струкевич та С. Дровозюк.

STUDYING THE REVOLUTION OF DIGNITY AND THE CURRENT RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014–2024) IN SCHOOL HISTORY COURSES AND THE UNIFIED STATE EXAM/NATIONAL MATRICULATION TEST

Turchenko G. F.

*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Ancient and Modern History of Ukraine
and History Teaching Methods
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5020-6152
galina_turchenko@ukr.net*

Totska S. I.

*Lecturer at the Department of Ancient and Modern History
of Ukraine and Methods of Teaching History
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8229-1360
fox1023456789@gmail.com*

Key words: *school course, programmes, methodological recommendations, Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian war, (2014–2024).*

Teaching the topics of the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war (2014–2024) at school is relevant and requires high-quality teacher training. Teachers can use a variety of platforms, information resources and interactives to diversify the educational process. It is extremely important to teach the events of the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war to students in a methodologically correct way without traumatising their psyche. After all, as of 2024, we are in the active phase of the Russian-Ukrainian war, and schoolchildren suffer from constant chronic stress. Today, a history teacher should guide students to understand the importance of the Maidan protesters' struggle during the Revolution of Dignity for the pro-European future of the state without pressure and control from Russia; to educate true patriots of Ukraine who understand the meaning and power of the Dignity and Freedom of the Ukrainian nation. The authors emphasise the importance of studying the peculiarities of teaching the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war, which is to modernise the curriculum and methodological recommendations in the context of the active phase of the Russian-Ukrainian war. The authors analysed the instructional and methodological recommendations for teaching history in general secondary education institutions in the academic year 2023/2024; information and methodological materials developed by the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ukrainian Institute of National Memory; the curriculum on the history of Ukraine for grades 11 (approved and stamped by the Ministry of Education and Science of Ukraine on 3 August 2022, order No. 698); the curriculum «History: Ukraine and the World» (Integrated Course) for grades 11 (approved and stamped by the Ministry of Education and Science of Ukraine). The following authors' textbooks on the history of Ukraine for the 11th grade were analysed: N. Sorochynska and O. Hisem; V. Danylenko and M. Smolnytska; V. Vlasova and S. Kulchytskyi; H. Khlibovska, O. Naumchuk, M. Kryzhanovska, I. Hyrych and I. Burneiko; O. Strukevych and S. Drovoziuk.

Постановка проблеми. Якісне викладання історії України для учнів старшої школи є вкрай необхідним та актуальним. Сьогодні Україна переживає трансформаційні процеси не лише у сфері політики, економіки, культурної та військової справи, а й у межах освіти. Змінюються стандарти та методи навчання, оновлюються програма та її складники.

Таким чином, в умовах модернізації освіти ми маємо слідувати нововведенням та сприяти їх упровадженню. Події Революції гідності та сучасної російсько-української війни (2014–2024 рр.) є болючою сторінкою в історії нашої країни. Але поряд із кривавими моментами боротьби українців за проєвропейське майбутнє та українську державність ми бачимо силу та мужність великої нації.

Сьогодні вчителі мають актуалізувати саме такі сторінки історії України. Попри травматичність подій потрібно вивчати історію Революції гідності та сучасної російсько-української війни; виявляти міфи та фейки, навмисно створені країною-агресором, й уміти спростовувати їх; говорити про дійових осіб Революції гідності й героїв сучасної російсько-української війни та ін.

Надзвичайно важливо методично правильного викладати події Революції гідності та російсько-української війни для школярів без травматизації їхньої психіки. Адже станом на 2024 р. ми перебуваємо в умовах активної фази російсько-української війни, а школярі страждають від постійного хронічного стресу. Це потрібно враховувати під час викладання травматичних тем з історії України.

Сьогодні вчитель історії має спрямувати школярів до розуміння важливості боротьби майданівців під час Революції гідності за проєвропейське майбутнє держави без тиску та контролю з боку Росії; виховати справжніх патріотів України, які розумітимуть значення й силу Гідності та Свободи української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених аналізу подій Революції гідності, слід виділити роботи Ю. Шведа [26], А. Колодій [11], Б. Глотова [5], Г. Турченко й С. Тоцької [23] та ін. Автори здебільшого зупиняються на аналізі передумов, хроніки подій, результатів та наслідків Революції гідності.

Сьогодні у наукових колах посилюється інтерес до розгляду питання російсько-української війни (2014–2024 рр.). Серед робіт українських науковців можемо виділити доробки В. Василенка, професорів Ф. Турченко та Г. Турченко [22], Я. Верменич [2], В. Смоля, С. Кульчицького, Л. Якубової [19], С. Тоцької [21] та ін.

Загалом автори аналізують причини, перебіг російсько-української війни (2014–2024 рр.), надають політико-правові оцінки, засуджують дії Росії проти України та наголошують на передумо-

вах появи у 1764 р. проєкту «Новоросія» і спробі його реалізації у XXI ст. Нами натеper не виявлено наукових публікацій, присвячених аналізу викладання подій Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) у шкільному курсі історії та завданнях ЗНО/НМТ.

Мета статті – охарактеризувати місце тем Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) у шкільному курсі історії та ЗНО/НМТ. Для досягнення поставленої мети важливо проаналізувати наявну навчально-методичну базу; зміст підручників, програми та методичні рекомендації із зазначеної тематики; визначити особливості викладання тем Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) на уроках історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто також звернути увагу на інформаційно-методичні матеріали, розроблені Міністерством освіти та науки України й Українським інститутом національної пам'яті, де акцентується увага на ключових поняттях, передумовах, причинах, подіях, наслідках й результатах Помаранчевої революції та Революції гідності. Науковці визначають основні етапи, описують хронологію, характеризують особливості подій тощо. До ознайомлення дітям пропонуються думки відомих українців та іноземців щодо подій Революції гідності; наводиться перелік фільмів, музичних творів та наукової й публіцистичної літератури з даної тематики [7].

Питання особливостей викладання російсько-української війни (2014 – 2024 рр.) підіймається в інструктивно-методичних рекомендаціях щодо викладання історії у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Таким чином, Міністерство освіти та науки України рекомендує вчителю у роботі з дітьми вивчати причини та передумови російської агресії; хід подій війни, починаючи з 2014 р.; популяризувати роль українців, що відстоюють незалежність України, і т. п. [9].

Окрім того, Міністерством освіти та науки України розроблено посібник для вчителів та їхніх учнів «Як говорити про російсько-українську війну у школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог». У книзі акцентується увага на важливості формування громадянської позиції, вихованні справжніх патріотів України, умінні учнів розрізняти фейки й маніпуляції, протистояти ворожій пропаганді, бачити справжні факти і не піддаватися на провокації. Посібник зорієнтований у перебігу російсько-української війни та сформує навички медіаграмотності в учнів та вчителів. Важливим є поділ матеріалів на блоки (для учнів початкової, середньої та старшої ланок) [9].

Учительство має змогу методично правильно організувати заходи та уроки, що стосуються

сучасної російсько-української війни, наприклад як організувати хвилину мовчання, щоб вона не перетворилася на формальність, тощо.

На сайті Українського інституту національної пам'яті від 28 березня 2022 р. надруковано статті з теми «Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст». Учителі та учні можуть ознайомитися з науковими доробками щодо подій російсько-української війни. Наприклад, у публікації О. Стяжкіної йдеться про сучасну війну Росії проти України в контексті розпаду імперій. Я. Грицак аналізує, як виник міф про «братні народи» та як його подолати; чому міжнародній спільноті слід визнати РФ державою-спонсором тероризму; як путінський режим використовує міф про «Велику Вітчизняну війну» в агресії проти України. Історик Тімоті Снайдер розмірковує, чому перемога України важлива для світу (Dr. Timothy Snyder: Why the Ukrainian Victory is Important for the World?); Путін йде слідами Гітлера. Українці ж тримаються як британці (Putin is following in Hitler's footsteps. Ukrainians behave like the British) та ін. [7].

Війна психологічно травмує кожного українця. Особливо від жаклих подій страждають діти, що знаходяться у прифронтових містах; ті, що залишилися в окупації та продовжують, переживаючи від росіян, навчатися за українською програмою та навіть дистанційно виходити на уроки. Страждають усі українські діти – й ті, хто поповнив лави ВПО, хто виїхав за кордон, ті, хто втратив рідних... Список безмежний. У наших дітей агресор украв безтурботне дитинство. Тому надзвичайно важливо на уроках не втратити грань та обережно представити події російсько-української війни, не травмуючи школярів ще більше та не наражаючи їх на небезпеку.

У цьому питанні може допомогти рекомендований Міністерством освіти та науки України освітній проєкт «Діалоги про війну: відеорозмови учениці з ветеранами сучасної російсько-української війни», створений Українським інститутом національної пам'яті для учнів 5–7-х класів. У «Діалогах» представлено відеорозмови учнів з атовцями та методичні розробки уроків. Основна ідея проєкту полягає у формуванні уявлення дитини про війну загалом і сучасну російсько-українську зокрема. Авторами курсу застосовано поєднання теоретичних і практичних аспектів відношення людини до війни, актуалізується обговорення різних аспектів війни, присутнє спонукання до роздумів, певних висновків. До перегляду пропонується три відеоролики за темами: «Що таке війна?», «Чому Росія прагне захопити Україну?», «Що таке сучасна російсько-українська війна?». Загалом діти отримують чіткі уявлення про сучасну російсько-українську війну на

основі історичних фактів та свідчень безпосередніх учасників подій [12].

Сучасні шкільні програми включають теми Революції гідності та російсько-української війни. За навчальною програмою з історії України для 11-х класів (затверджена та грифована Міністерством освіти і науки України від 3 серпня 2022 р., Наказ № 698) під час вивчення теми 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна» учні та учениці мають змогу ознайомитися з ключовими поняттями цих історичних періодів. Рекомендовано для розгляду цієї теми орієнтовно 17 годин [15].

Загалом під час вивчення теми 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна» учні ознайомлюються з ключовими поняттями 2014–2022 рр.: «безвізовий режим», «волонтерський рух», «гібридна війна», «денацифікація України», «добробат», «Євромайдан», «злочин агресії» «інтеграція», «кіборги», «колабораційна діяльність», «люстрація», «рашизм», «реімперіалізація», «російсько-українська війна», «руський мір», «статус кандидата на членство в ЄС», «тимчасово окупована територія», «томос» [15].

Згідно з програмою, маємо запропоновані Міністерством освіти та науки України орієнтовні теми: для практичних занять: Stand with Ukraine. Міжнародна підтримка України у боротьбі проти агресії Росії; для навчальних проєктів: «У 1918 р. Україна здобула незалежність, у 1991 р. – відновила, сьогодні – захищає» (завершення проєкту з укладання інтерактивної стрічки часу, яка відображає неперервність і спадкоємність державотворчих процесів у ХХ–ХХІ ст., презентація проєкту), усна історія Майданів: від «Революції на граніті» до Революції гідності (електронна «Книга пам'яті»), російські пропагандистські кліше «бандерівці», «українацисти», «української нації не існує», «українська держава – фейк» як інструменти війни і геноциду; для написання есе: діалоги про війну: відверті розмови з учасниками/свідками російсько-української війни (воїнами, волонтерами, внутрішньо переміщеними особами), політичний фольклор як відповідь на мову ненависті, чи справді сьогодні Україна – щит Європи? та ін. [15].

Навчальна програма «Історія: Україна і світ» (Інтегрований курс) для 11-х класів (затверджена та грифована Міністерством освіти і науки України від 3 серпня 2022 р., Наказ № 698) передбачає вивчення розділу 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна». Відповідно до Типових освітніх програм закладів загальної середньої освіти (затверджена Наказом Міністерства освіти та науки України від 20.04 2018 № 408, у редакції Наказу Міністерства освіти та науки України від 28.11.2019 № 1493) за табл. 1

(Навчальний план для 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти з експериментальними інтегрованими курсами) передбачено три години на тиждень, 105 годин на рік на вивчення інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ». Відповідно до пояснювальної записки, вчитель самостійно визначає кількість годин, потрібних на вивчення згаданої теми [14].

Автори програми пропонують розглянути питання труднощів державного будівництва протягом 2013–2014 рр., «багатополярності світу», Європейської та Євroatлантичної інтеграції, початку, ходу подій та наслідків Революції гідності, проявів сепаратизму, «руської весни», постіндустріального суспільства та викликів сучасності, глобальних проблем людства, початку російсько-української війни як імперського геноциду в Україні і т. п. Автори пропонують розтлумачити й вивчити поняття «багатополярний світ», «віртуальна реальність», «гібридна війна», «глобалізація», «державний капіталізм», «інформаційна економіка», «міжнародний тероризм», «рашизм», «руський мір», «сепаратизм», «томос» [14].

Пропонуються орієнтовні теми проєктів для практичних занять: Європейський Союз та виклики сучасності, проблеми регіоналізму та сепаратизму в сучасній Європі, інтеграція України в європейський і світовий економічний простір; для навчальних проєктів: участь України в миротворчих процесах і протидії міжнародному тероризму, постаті української та світової культури, українці у світі (емігранти, які прославили Україну) і т. п. [14].

Загалом програми дають змогу вчителю створити цікавий урок, адже теми є неординарними. Ключове значення оновлених програм полягає у показі України як складової частини європейського співтовариства. На основі загальноєвропейського контексту показано події, що відбуваються у нашій країні.

Серед підручників з історії України можемо виділити такі. Н. Сорочинська та О. Гісем пропонують розглянути у розділі «Творення нової України» теми: «Суспільно-політичне та економічне життя України в 2005–2010 рр.», «Україна в 2010–2014 рр. Революція гідності», «Україна в системі міжнародних відносин», «Збройна агресія Російської Федерації проти України, культурне та релігійне життя». Хронологічні межі, що розглядаються у цьому розділі підручника, починаються 2013 р. та закінчуються 2018 р. [20]. Аналогічні події, питання та часові межі розглядаються у підручниках авторства В. Даниленка та М. Смольницької [6]; В. Власова та С. Кульчицького [3; 4]; Г. Хлібовської, О. Наумчук, М. Крижановської, І. Гирича та І. Бурнейка [25]; О. Струкевича та С. Дровозюка [8].

Для підручників згаданих авторів характерні наявність чітких пояснень причин, передумов, хроніки подій (2014–2019 рр.), характеристики наслідків і результатів Революції гідності та російсько-української війни. Саме таким є підручник з історії України (рівень стандарту) для 11-х класів закладів загальної середньої освіти Н. Сорочинської та О. Гісем. До матеріалу, що починається періодом 2014 р. та завершується 2019 р., додано історичні джерела [20].

Авторами підручників «Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту)» для 11-х класів закладів загальної середньої освіти М. Мудрого, О. Аркуші та «Історія України. Рівень стандарту» для 11-х класів закладів загальної середньої освіти Г. Хлібовської, О. Наумчук, М. Крижановської, І. Гирич, І. Бурнейко запропоновано чіткий, логічний і структурований аналіз подій 2014–2019 рр. Факти подаються й актуалізуються за допомогою історичних джерел, карикатур та проблемних питань.

У підручниках («Історія України: рівень стандарту» для 11-го класу закладів загальної середньої освіти В. Даниленка, М. Смольницької; «Історія України (рівень стандарту)» для 11-го класу закладів загальної середньої освіти В. Власова, С. Кульчицького; «Історія України (профільний рівень)» для 11-го класу закладів загальної середньої освіти В. Власова, С. Кульчицького) пропонуються цікаві теми пошукового характеру для практичних робіт.

Загалом авторами підручників проаналізовано політичне, соціально-економічне, культурне та військове становище України протягом 2014–2019 рр.

Укладачі підручників використовують фото історичних подій (дискусії між євромайданівцями та антимайданівцями, бойові дії часів російсько-української війни (за Донецький аеропорт, Іловайськ та ін.), карикатури (фальсифікація виборчого процесу часів президенства В. Януковича, «зелені чоловічки», «Томос – повернення до витоків»), зображення історичних осіб (В. Януковича, П. Порошенка, Ю. Тимошенко, А. Яценюка, Л. Гузара); пропонуються до аналізу карти (наприклад, Україна в 2014–2019 рр.).

Особливість хронологічних меж змісту підручників полягає у відповідності програмовому матеріалу попередньої редакції 2019 р. Станом на тепер ми маємо нову програму від 3 серпня 2022 р. (Наказ № 698), де відображено нові події та факти, а саме висвітлено події російсько-української війни у 2019–2022 рр. Актуалізовано початок активної фази російсько-української війни, введено нові дати, терміни, явища, процеси й поняття.

Звертаючись до програмового матеріалу ЗНО/НМТ з історії України, маємо зауважити, що програма іспиту не змінювалася з 2018 р. Теми, події,

термінологія, дати й постаті до розділу «Творення нової України» розглядаються з 2005 до 2014 р. [17].

У навчальних програмах до предмету «Історія України» теми Революції гідності та російсько-української війни розглядаються у розділі 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна». Хронологічні межі періоду починаються 2013 р. та завершуються 2022 р. Отже, маємо невідповідність змісту однієї програми іншій [15].

Зазначимо, що терміни, які розглядаються в програмі ЗНО/НМТ («Євромайдан», «Революція гідності», «Небесна сотня», «анексія», «сепаратизм», «антитерористична операція», «тимчасово окупована територія», «кіборг», «волонтерський рух», «люстрація», «громадянське суспільство», «безвізовий режим», «екуменізм») набули сьогодні ширших значень, отримали нову хронологію та навіть деякі з них застосовуються до більшої частини територій незалежної України. Наприклад, тимчасово окупованими територіями стали не лише частини Луганської та Донецької областей, а й, Запорізької, Херсонської та, до певної міри, Харківської областей [15].

У програмі ЗНО/НМТ 2018 р. відсутні терміни відповідно до нової предметної програми: «гібридна війна», «денацифікація України», «добробат», «злочин агресії» «інтеграція», «коллабораційна діяльність», «рашизм», «реімперіалізація», «російсько-українська війна», «руський мір», «статус кандидата на членство в ЄС», «томос». Ці терміни відображають період російсько-української війни протягом 2015–2022 рр. та не зазначені в програмі ЗНО/НМТ [17].

Складність ситуації полягає у відсутності посібників з аналізом нової термінології, подій, явищ та процесів для учнівства, адже в тестах НМТ 2022, 2023 рр. були присутні питання щодо подій активної фази російсько-української війни (з 2022 р.). А навчальних підручників, які б відповідали новим стандартам програмового матеріалу, немає. Остання редакція підручників була в 2019 р.

У тестових завданнях ЗНО/НМТ 2018–2023 рр. бачимо невелику кількість питань, що відображають тематику Революції гідності та російсько-української війни. Переважно зустрічаємо питання щодо зазначеної тематики, де потрібно показати розуміння карикатур та плакатів.

Нами було проаналізовано питання ЗНО/НМТ пробного варіанту, додаткової та основної сесій. Варто зауважити, що у ЗНО 2020 р. з історії України (пробний тест); ЗНО 2021 р. та НМТ 2023 р. (додаткова сесія); ЗНО 2021 р. та НМТ 2022 р. (основна сесія) відсутні питання щодо Революції гідності та російсько-української війни.

Можемо згрупувати питання щодо подій Революції гідності та російсько-української війни протягом 2013–2024 рр. так: питання на встановлення

відповідності; опрацювання карикатур та плакатів; питання з однією правильною відповіддю; робота з картою.

Проаналізуємо першу групу питань на встановлення відповідності. Наприклад, у питаннях ЗНО 2019 р. додаткової сесії присутнє одне завдання: увідповідніть період в історії України з поняттями й термінами, які потрібно використувати для його характеристики. Щодо цікавих нам подій маємо таку правильну відповідь: «4. Україна в умовах незалежності (1991 р. – початок ХХІ ст.)» – Г. «сепаратизм», «поліконфесійність», «люстрація», «волонтерський рух».

Серед питань ЗНО 2020 р. (основна сесія) бачимо питання на встановлення відповідності між роком прийняття документу та цитатою з нього: «4. 2014 р.» – «1. Цим документом створюється асоціація між Україною та Союзом і його державами-членами... Цілями асоціації є: сприяти поступовому зближенню Сторін ... поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС...».

У питаннях НМТ 2023 р. (демонстративний варіант) зустрічаємо питання на узгодження події з її наслідком: «3. Революція Гідності» – «В. підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС)» та «4. російська збройна агресія проти України» – «А. окупація Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької і Луганської областей». Зауважимо, що відповідь є некоректною, адже на 2023 р. залишаються окупованими, окрім названих, також частина Запорізької, Херсонської та невелика частина Харківської областей.

Зупинимося на наступній групі питань щодо карикатур та плакатів. У тесті ЗНО 2018 р. (пробний варіант) маємо питання на розвиток логічного й критичного мислення щодо причин появи зображеного плаката (намальовано Т.Г. Шевченка у військовому обмундированні з фразою «Шевченко мобілізує»). У тесті ЗНО 2018 р. (основна сесія) присутнє питання щодо люстраційних процесів в Україні із символічним підписом «Люстрація вимагає рішучих дій!». У ЗНО 2020 р. (основна сесія) є питання, де потрібно розташувати наявні плакати відповідно до послідовності віх в історії України. Серед них маємо плакат із зображенням козака-Кіборга на фоні Донецького аеропорту. У ЗНО 2021 р. (пробний тест) наявний плакат, присвячений обороні Донецького аеропорту «АД – 242», де діти мають указати рік події, відображеної на плакаті. У ЗНО 2021 р. (додаткова сесія) варто встановити хронологічну послідовність історичних подій, покладених в основу сюжетів сучасних фільмів, афіші яких зображено на фото: «Крути – 1918», «Кіборги», «Заборонений», «Хайтарма». У НМТ 2022 р. (демоваріант) учні мають указати ідею плакату, який у листопаді

2016 р. Український інститут національної пам'яті та Український дім презентували під час виставки «Відважні: наші герої». Проект відтворював образи різних поколінь українців XX – XXI ст. через реконструкцію революційної атрибутики та вбрання учасників подій доби Української революції, Холодного Яру, Української повстанської армії, Революції на граніті, Помаранчевої революції, Революції гідності.

Питання, що мають єдину правильну відповідь, зустрічаються у тестах ЗНО 2019 р. (додаткова сесія). Варто визначити зумовленість появи та поширення в сучасному українському суспільстві поняття «кіборги». У ЗНО 2020 р. (додаткова сесія) наявне завдання, яке потребує встановлення причини виникнення в суспільному повсякденному лексиконі поняття «Небесна сотня».

Зустрічаються також питання з опрацюванням карти. У ЗНО 2018 р. (додаткова сесія) учні мають визначити зумовленість появи в європейських засобах масової інформації зображеної карикатури-карти, де Росія, ніби «їсть» Україну, а Європа споглядає. У НМТ 2023 р. (основна сесія) варто опрацювати карту сучасної України та визначити, який статус мали території позначені на карто-схемі до 2022 р.

На нашу думку, питання з тем «Революція гідності» та «Російсько-українська війна» є вкрай важливими для розуміння учнями сучасної геополітичної ситуації, міжнародного статусу України тощо. Тому варто приділити більшу увагу цим темам, їх актуалізації та вивченню.

Теми «Революція гідності» та «Російсько-українська війна» мають бути активно представлені і на позаурочних заходах.

Так, 17 лютого 2021 р. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів із ушанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної сотні на 2021–2025 рр. Відповідно до запропонованого плану заходів, кожного нового навчального року у закладах освіти відбуваються пам'ятні уроки, проводяться виховні заходи в позаурочний час або ж на класних годинах, діти переглядають стрічки українського та зарубіжного кінематографу, відбуваються засідання за круглим столом, бесіди, літературні вечори і т. п. Часто учні та учениці відвідують краєзнавчі музеї, тематичні виставки, екскурсії, є учасниками флешмобів, концертних програм, присвячених вшануванню героїв Небесної сотні та Революції гідності загалом, віддають шану загиблим [9].

Щодо російсько-української війни Міністерством освіти та науки України розроблено інструктивно-методичні рекомендації до предметів історичного та громадянсько-національного складників для виховання патріотизму в учнів. Учителям

історії, громадянської освіти, української мови та літератури, захисту України на уроках рекомендовано акцентувати увагу на важливих темах російсько-української війни [9].

В інформаційних матеріалах щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2024/2025 навчальному році наявні рекомендації щодо проведення загальношкільних заходів (колоквиуми, круглі столи, лекції) щодо пам'ятних дат російсько-української війни. Класні керівники на виховних годинах проводять бесіди, години спілкування, на яких торкаються різноманітних питань російсько-української війни [10].

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Теми Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) залишаються болючими. Сьогодні велика кількість дітей пережили жахиття окупації або ж перебувають нині на тимчасово окупованих територіях. Ми маємо чітко сформувати в них розуміння того, що Україна завжди повертається та звільняє свої землі, не забуває про людей; сформувати психологічну й моральну підтримку.

Таким чином, теми Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.), представлені в шкільному курсі історії, сучасних шкільних підручниках, завданнях ЗНО/НМТ.

Сучасні підручники з історії, надруковані 2019 р., не мають матеріалу, що відображав би події активної фази російсько-української війни. Учителю має самостійно підготувати матеріали для опрацювання з дітьми. І тут виникають певні ризики, адже далеко не всі вчителі мають відповідні компетентності та розуміються у складних державотворчих, політичних, військових та соціально-економічних процесах сьогодення. Також у підручниках 2019 р. видання немає чітких визначень понять та термінів, що відповідають новій програмі 2022 р. з історії України.

Щодо змісту підручників, на нашу думку, задля кращого розуміння школярами специфіки подій Революції гідності та російсько-української війни (2014–2024 рр.) варто вдосконалити й розширити зміст матеріалу підручників, акцентувати увагу на аналізі історичних джерел. На нашу думку, саме на основі опрацювання таких завдань учні зможуть краще зрозуміти причини, передумови, особливості та наслідки Революції гідності та російсько-української війни.

Також наявна проблема невідповідності програми ЗНО/НМТ (не оновлювалася з 2018 р.) та предметної навчальної програми з історії 2022 р., де згадані події вивчаються по 2022 р. Окрім того, у тестах ЗНО (2019–2021 рр.) та НМТ (2022–2023 рр.) зустрічаємо питання, що не представлені в програмі до Зовнішнього незалежного оцінювання та мультимедійного тесту (2018 р.).

Отже, слід кардинально оновити програму ЗНО/НМТ, поглибивши змістовий складник, розглядаючи події Революції гідності й російсько-української війни по 2023 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. 23 жовтня. С. 30–37.
2. Верменич Я. Феномен пограниччя: Крим і Донбас в долі України. Київ, 2018. 256 с.
3. Власов В., Кульчицький С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 288 с.
4. Власов В., Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
5. Глотов Б., Сидоренко Н. Реформування системи організації державної влади в умовах глибокої політичної кризи. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2014_2_3
6. Даниленко В., Смольницька М. Історія України : рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 224 с.
7. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до Дня соборності України – 2024. День Гідності та Свободи. URL: <https://surl.li/jstbik>
8. Інститут модернізації змісту освіти. Електронні підручники. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronnn-vers-pdruchnikv/>
9. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. URL: <https://surl.lu/qjkdex>
10. Інформаційні матеріали щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2023/2024 н. р. URL: <https://surl.lu/tgbcpv>
11. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні. Київ : Стилос, 2014. 244 с. URL: www.kennan.kiev.ua/Library/Agora/Agora13.pdf
12. Методичні рекомендації до використання в освітньому просторі проекту «Діалоги про війну». URL: <file:///C:/Users/Gyrocopter/Downloads/RAAOgl6178892937KQY9.pdf>
13. Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 304 с.
14. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія: Україна і світ. 10-11 класи. Київ, 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/exsuwh>
15. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Київ, 2022. URL: <https://surl.lu/jlwgtv>
16. Посібник «Як говорити про російсько-українську війну у школі? Уроки стійкості, боротьби та перемоги». URL: <https://surl.li/tebnee>
17. Програма зовнішнього незалежного оцінювання (затверджено Наказом Міністерства освіти та науки України від 26.06.2018 № 696). URL: <https://testportal.gov.ua/progist/>
18. Російсько-українська війна. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://surl.li/lvjuok>
19. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України. Київ, 2016. 564 с.
20. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.
21. Тоцька С. Російсько-українська війна на території м. Пологи (лютий 2022 – лютий 2023 р.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2023. С. 65–70.
22. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ : Інститут історії України, 2015. 165 с.
23. Турченко Г., Тоцька С. Революція гідності в Запоріжжі: хроніка подій (листопад 2013 – лютий 2014 р.). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021., № 57. С. 139–147.
24. Турченко Г., Турченко Ф. Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 158 с.
25. Хлібовська Г.М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2019. 256 с.
26. Шведа Ю. Революція гідності у контексті загальної теорії соціальних революцій. URL: <https://surl.li/qjxka>

REFERENCES

1. Vasylenko V. (2014). Rosijsko-ukrajinsjka vijna 2014 roku: prychny, perebigh ta polityko-pravovi ocinky. [The Russian-Ukrainian War of 2014: causes, course and political and legal assessments]. *Ukrainskyi Tyzhden*. 23 zhovtnia, pp. 30–37.
2. Vermenych Ya. (2018). *Fenomen poghranychchja: Krym i Donbas v doli Ukrajiny*. [The Borderland Phenomenon: Crimea and Donbas in Ukraine's Destiny]. Kyiv, 256. [in Ukrainian].
3. Vlasov V. (2019). *Istoriya Ukrajiny (profilnyj rivenj) : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity*. [History of Ukraine (advanced level): textbook for 11th grade students of general secondary education institutions]. Kyiv : Litera LTD, 288. [in Ukrainian].
4. Vlasov V. (2019). *Istoriya Ukrajiny (rivenj standartu) : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity*. [History of Ukraine (standard level): textbook for 11th grade general secondary education institutions]. Kyiv : Litera LTD, 256. [in Ukrainian].
5. Hlotov B., & Sydorenko N. (2014) *Reformuvannja systemy orghanizaciji derzhavnoji vlady v umovakh ghlybokoji politychnoji kryzy* [Reforming the system of state administration in conditions of deep political crisis]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, (2), 3–12. [in Ukrainian].
6. Danylenko V. (2019) *Istoriya Ukrajiny (profilnyj rivenj) : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity* [History of Ukraine: Standard Level: Textbook for 11th Grade General Secondary Education Institutions]. Kyiv : Heneza, 224. [in Ukrainian].
7. Informacijni materialy Ukrajinsjkogho instytutu nacionaljnoji pam'jati do do Dnja Sobornosti Ukrajiny – 2024. Denj Ghidnosti ta Svobody. [Information materials from the Ukrainian Institute of National Remembrance for Ukrainian Unity Day – 2024. Day of Dignity and Freedom]. (2024). Retrieved from: <https://surl.li/jstbik> (accessed 10 July 2025).
8. Instruktivno-metodychni rekomendaciji shhodo vykladannja navchaljnykh predmetiv u zakladakh zaghaljnoji serednjoji osvity u 2024/2025 navchaljnomu roci. [Information materials on the organisation of the educational process in educational institutions in the 2024/2025 academic year]. (2023). Retrieved from: <https://surl.lu/tgbcpv> (accessed 10 July 2025).
9. Instytut modernizaciji zmistu osvity. Elektronni pidruchnyky. [Institute for the Modernisation of Educational Content. Electronic textbooks]. (2025). Retrieved from: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/> (accessed 10 July 2025).
10. Informacijni materialy shhodo orghanizaciji vykhovnogho procesu v zakladakh osvity u 2023/2024 n. r. [Instructional and methodological recommendations for teaching academic subjects in general secondary education institutions in the 2023/2024 academic year]. (2023). Retrieved from: <https://surl.lu/qjkdex> (accessed 10 July 2025).
11. Kolodii A. (2014). *Fenomen Majdanu v konteksti poshuku modeli vrjaduvannja v Ukraini*. [The Maidan Phenomenon in the Context of the Search for a Model of Governance in Ukraine]. Kyiv : Stylos, 244. [in Ukrainian].
12. Metodychni rekomendaciji do vykorystannja v osvithnomu prostori projektu «Dialoghy pro vijnu». [Methodological recommendations for use in the educational space of the project «Dialogues about War»]. (2023). Retrieved from: <file:///C:/Users/Gyrocopter/Downloads/RAAOg16178892937KQY9.pdf>. (accessed 10 July 2025).
13. Mudryi M. (2019). *Istoriya : Ukrajina i svit : (integhrovanyj kurs, rivenj standartu) : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity* [History: Ukraine and the World: (Integrated Course, Standard Level): Textbook for 11th Grade General Secondary Education Institutions]. Kyiv : Heneza, 304. [in Ukrainian].
14. Navchaljna prohrama dlja zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity. Istoriya: Ukrajina i svit. 10–11 klasy. [Curriculum for general secondary education institutions. History: Ukraine and the world. Grades 10–11. Kyiv]. (2022). Retrieved from: <https://surl.li/exsuwh> (accessed 10 July 2025).
15. Navchaljna prohrama dlja zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity. Istoriya Ukrajiny. Vsesvitnja istorija. 6–11 klasy. [Curriculum for general secondary education institutions. History of Ukraine. World History. Grades 6–11. Kyiv]. (2022). Retrieved from: <https://surl.lu/jlwgtv> (accessed 10 July 2025).
16. Posibnyk «Jak ghovoryty pro rosijsko-ukrajinsjku vijnu u shkoli? Uroky stijkosti, borotjby ta peremogh». [Guidebook «How to talk about the Russian-Ukrainian war at school? Lessons in resilience, struggle and victory»]. (2023). Retrieved from: <https://surl.li/tebnee> (accessed 10 July 2025).
17. Prohrama zovnishnjogho nezalezhnogho ocinjuvannja (zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity ta nauky Ukrajiny vid 26.06.2018 r. № 696). [External Independent Evaluation Programme (approved by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 696 dated 26 June 2018)]. (2018). Retrieved from: <https://testportal.gov.ua/progist/> (accessed 10 July 2025).

18. Rosijsjko-ukrajinsjka vijna / Ukrajinsjkyj instytut nacionaljnoji pam'jati. [Russian-Ukrainian War / Ukrainian Institute of National Remembrance]. (2023). Retrieved from: <https://surl.li/lvjuok> (accessed 10 July 2025).
19. Smolii V., Kulchytskyi S., Yakubova L. (2016). *Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspiljno-politychnomu ta etnokuljturnomu prostori Ukrainy*. [Donbas and Crimea in the economic, socio-political and ethno-cultural space of Ukraine]. Kyiv, 564. [in Ukrainian].
20. Sorochynska N., Hisem O. (2019). *Istorija Ukrainy [rivenj standartu] : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity*. [History of Ukraine [standard level]: textbook for grade 11 of general secondary education institutions]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 240. [in Ukrainian].
21. Totska S. (2023). Rosijsjko-ukrajinsjka vijna na terytoriji m. Polohy (ljutyj 2022 – ljutyj 2023 rr.) [The Russian-Ukrainian War on the Territory of Polohy (February 2022 - February 2023)]. *Naukovyi zhurnal «Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Vydavnychi dim «Helvetyka»*, pp. 65–70.
22. Turchenko F., Turchenko H. (2015). *Proekt «Novorosija» i novitnja rosijsjko-ukrajinsjka vijna*. [The Novorossiia Project and the Recent Russian-Ukrainian War]. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: 2015, 165. [in Ukrainian].
23. Turchenko H., Totska S. (2021). Revoljucija Ghidnosti v Zaporizhzhzi: khronika podij (lystopad 2013 – ljutyj 2014 rr.) [Revolution of Dignity in Zaporizhzhzia: a chronicle of events (November 2013 – February 2014)]. *Zaporizhzhzia Historical Review*. n. 57, pp. 139–147.
24. Turchenko H., Turchenko F. (2014). *Proekt «Novorosija»: 1764–2014. Juvilej na krovi*. [Project «Novorossiia»: 1764–2014. Jubilee on blood]. Zaporizhzhzia : ZNU, 158. [in Ukrainian].
25. Khlibovska H. (2019). *Istorija Ukrainy. Rivenj standartu : pidruchnyk dlja 11 klasu zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity*. [History of Ukraine. Standard level: textbook for grade 11 of general secondary education institutions]. Ternopil : Aston, 256. [in Ukrainian].
26. Shveda Yu. (2014). *Revoljucija Ghidnosti u konteksti zaghaljnoji teoriji cocialnykh revoljucij*. [«Revolution of Dignity» in the context of the general theory of social revolutions]. Retrieved from: <https://surl.li/qjxka> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025

Дата публікації: 20.10.2025